

2025-yil, may 11-son

ISSN 2021-9752

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

***Yozgi ta'til – kitob mutolaasi
bilan mazmunli!***

Nodira XOLIKOVA,
Chirchiq davlat pedagogika
universiteti, f.f.d. (DSc)

XOTIN-QIZLAR OBRAZI TALQINIDA ISMOIL GASPRALI IJODINING TUTGAN O'RNI

Annotatsiya: ushbu maqolada tatar ma'rifatparvari Ismoil Gaspralining "Dor ur-Rohat musulmonlari" va "Xotunlar o'lkasi" utopik romanlarida xotin-qizlar obrazi ijodkor estetik ideali talqiniga xizmat qilgani, o'zida ozodlik va ma'rifat g'oyalarini mujassam qilgani asoslangan.

Kalit so'zlar: Faridabonu, askar qizlar, ma'rifat, ozodlik, sufrajizm, ayollarning fuqarolik ovoz berish huquqi, birinchi feministik konferensiya, xotin-qizlar emansipatsiyasi.

Аннотация: эта статья основана на том факте, что образ женщин в утопических романах татарского просветителя Исмаила Гаспрали "Мусульмане дор ур-Рахата" и "Страна женщин" служил интерпретации эстетического идеала творца, воплощал в себе идеи свободы и просвещения.

Ключевые слова: Фаридабону, девушки-солдаты, просвещение, эмансипация, суфражизм, гражданское право женщин на голосование, первая феминистская конференция, эмансипация женщин.

Annotation: this article is based on the fact that the image of women in the utopian novels of the Tatar enlightener Ismail Gasprali "Muslims of dor ur-Rahat" and "The Land of Women" served to interpret the aesthetic ideal of the creator, embodied the ideas of freedom and enlightenment.

Keywords: Faridabanu, girl soldiers, enlightenment, emancipation, suffragism, women's civil right to vote, first feminist conference, women's emancipation.

XX asr boshi milliy shoir va qalamkashlarning bosh mavzularidan biri xotin-qizlarning ilmi, madaniyatli, o'qimishli bo'lishiga qaratilgan edi. Avvalo, ayollarning savodsizligi va ilmsizligi o'lka ziyolilarini tashvishlantirgan. Xalqni savodsizlikdan xalos qilishning yangicha usuli eskicha o'qitish usulidan voz kechib, yevropacha o'qitish tartibini joriy etishdan iborat edi. Bu tartibni birinchilardan bo'lib boshlab bergan ma'rifatparvar inson, jadid ziyolilarining otasi sanalmish Ismoil Gasprali bo'ldi. U ham yevropacha, ham mahalliy, ham milliy ta'lim jihatlarini uyg'unlashtirib, yangicha o'qitish usulini tavsiya qildi. Chunki mavjud o'qitish tartibi zamon talablariga javob bermas edi.

Gaspralining ayollar masalasiga doir qarashlari uning "Dor ur-Rohat musulmonlari" va "Xotunlar o'lkasi" utopik romanlarida yaqqol ifodalangan. Birinchi asarida u ayolni barcha masalalarda erkak

bilan tenglikda tasvirlaydi. U qozi ayol obrazini yaratadi, sudda uning roziligisiz oilaviy janjal yoki ayollar masalasi hal qilinmaydi va qonuniy kuchga ega bo'lmaydi. Ikkinchi asarda Gasprinskiy ayol o'rnida erkakni ko'rsatadi, ya'ni muallif ularning ijtimoiy rolini almashtiradi. Bu mamlakatda erkak hijobda yuradi, bolalarni tarbiyalaydi, taom tayyorlaydi, kir yuvadi, ayol esa hamma narsada hukmronlik qiladi. Bu bilan u musulmon ayolning jamiyatdagi haqiqiy mavqeyini ko'rsatishga uringan va bu masalani umummuhammaka qo'ygan.

Ismoil Gaspralining "Dor ur-Rohat musulmonlari" asari xayoliy-sarguzasht asar bo'lish barobarida jannatmakon mamlakatni jonli tasvirlab, bir-biridan qiziq sarguzasht va ajoyibotlarga boyligi uchun kitobxon qalbini hayajonga to'ldirib, g'ayrat-shijoatga boshlaydi. Adibning mahorati shundaki, u o'z orzu-xayollarini, tarixiy fakt va voqealarni asarga badiiy

sintez qilgan. Kitobxon bir paytning o'zida muallifning g'oyasini, tarixiy haqiqatlarni, shuningdek, go'zal bir o'lka tasvirini ko'rgandek bo'ladi. Asarda yozuvchi e'tiborini qaratgan xarakterli qirra – xotin-qizlar bo'lib, ularning erkaklar bilan barobar ta'lim olishi, turmush-maishatda haq-huquqlari teng bo'lishi, ayniqsa, ular orasida qozi xotinlar borligi – na Turkistonda, na Farangistonda yo'q odatlar edi. Gasprali urg'u bermoqchi bo'lgan masala ayni shu – xotin-qizlar emansipatsiyasi edi.

Gaspralining “Dor ur-Rohat musulmonlari” asari ijtimoiy-estetik ideallarga xizmat qiluvchi asar bo'lgani uchun unda oddiy fuqarodan tortib, hukmdorgacha komil qiyofada tasvirlangan. Ayniqsa, Amir, Shayx Jalol, Faridabonu obrazlariga muallif ichki bir muhabbat bilan yondashadi. Qiz nafaqat husnu latofatda balki odob, ilm, san'atda ham barkamol. “Dor ur-Rohat musulmonlari”ning har bir fuqarosi xuddi Faridabonudek ziyoli, chunki ularni voyaga yetkazgan ota-onalarning o'zlari serxislat insonlar. Muallif bu xususda Mulla Abbos tilidan shunday deb yozadi: “Qanday go'zal turmush! Qanday xush maishat! Otasi – mudarris, ikki o'g'li – muallim, qizi – tabibayi komila va inson shaklidagi bulbul. Buncha rohat, nazokat va safo! Qanday baxtiyor insonlar”¹. Bu asar ham Mulla Abbos tilidan hikoya qilinadi. “Mulla Abbos xotin-qizlarning haq-huquqlarini zamonaviy bir holda qabul qiladi, o'z o'rniga qo'yadi. Lekin u vaqtadagi islom dunyosidagi xotin-qizlarning ahvolini ko'z oldimizga keltirsak, albatta, u tavsif etgan musulmon ayolining obrazi o'z davri uchun xayoliy edi”². Islom dunyosidagi xotin-qizlarning ahvolini yaxshilash uchun Gasprali baholi qudrat so'zda va amalda harakat qildi. U orzu qilgan jamiyat esa uning asarlarida eng go'zal tasvirlarda berildi.

“Gasprinskiy asarlarida estetik ideal qahramon hisoblangan ayollar obrazi o'zbek adabiyotidagi shu kabi qahramonlardan farq qiladi. Gasprinskiy orzusidagi qizlar o'qimishli bo'lish bilan bir qatorda erkin fikrli, o'z taqdirlarini o'zlari belgilay oladigan mustaqil, biroz yevropalashgan bo'lsa, o'zbek adabiyotida esa bu holat kuzatilmaydi”³, – deydi Adiba

Davlatova. Gasprali Yevropa va islom madaniyatini o'zida uyg'unlashtirgan ayollar har qanday jamiyatni yuksaklikka olib chiqishiga astoydil ishongan edi.

Ismoilbek Gaspralining “Xotunlar o'lkasi” asari Mulla Abbos Fransaviyning navbatdagi sayohat va sarguzashtlaridan biriga bag'ishlangan. Unda hikoya qilinishicha, Mulla Abbos uch nafar fransuz va bir nafar arab karvonboshi va yo'l boshchi bilan sahro bo'ylab Sudan mamlakatiga yo'l olishadi. Qirq kun yo'l bosishadi, qirq birinchi kun qattiq bo'ron ko'tarilib, bularni to'rt kun davomida yo'lidan adashtirib qo'yadi. Ular o'zlari bilmagan holda Xotunlar o'lkasi hududiga kelib qolishadi. Ularni 100 nafar askar qizlar asirga olib ketishadi. Bu qavm qiyofasiga ko'ra qora habash bilan badaviy arabning aralashuvidan hosil bo'lgan edi. Yo'l boshchi Abdullaning aytishicha, bu xotinlar asir olingan erkaklarni hecham ozod etmas, ularni o'zlariga “ma'shuq” qilib olar ekan. Yoki juda bo'lmasa, ishchi, oshchi, cholg'uchi qilib olishar ekan. Xotunlar o'lkasining malikasi bu erkaklarni o'z haramiga olishi ehtimoli katta edi. Chunki ular oq yuzli edi.

“Darhaqiqat, bu xotinlarning va ular idora qilgan mamlakatning ahvoli chindan g'aroyib edi. Xotinlar erkaklar o'rnida, erkaklar esa ayollardek qo'rqqoq, sertamanno va ojiz edilar. Ozgina mulohaza qilinsa, bu hol turmush va tarbiyaning, odatlarning inson hayotiga ko'rsatadigan buyuk ta'siriga yorqin ibrat edi. Bu yurtning xotinlari mamlakatni boshqarish va jang qilishga, erkaklari esa ichkarida bo'lib, kir yuvish, ovqat pishirib, bichish-tikishga odatlanganlari uchun ularning o'rinlari almashib qolganday edi. Tarbiya naqadar buyuk narsa ekan! Odatning roli va o'rni-chi?! U ham beqiyosdir. O'simlik va hayvonlarni joyini yangilash, ob-havoni almashtirish bilan ancha o'zgartirish mumkin. Inson bolasini esa, ayniqsa, shu jumladan, axloq, tabiat, odat, vujudagi quvvat, yurakdagi jasorat kabilarning hammasi turmush va tarbiyaning samarasi ekanligiga xotinlarning taqdiri dalildir”⁴.

“Xotunlar o'lkasi” har qanday ziyoli insonni tashvishga solgan ijtimoiy muhit manzarasini aks ettirdi. Mulla Abbos qatori har bir erkak ayol qadrini anglamog'i uchun uning ahvoliga tushishi shart emas, lekin ijodkor ko'zlagan maqsad shu ediki, u ko'plab “er”larning ko'zlarini ochishi kerak edi.

⁴ Ismoil Gasprinskiy (Gasprali). *Хаёт ва мамонт масаласи. Танланган асарлар*. – Т.: Маънавият, 2006. – Б. 315.

¹ Давлатова А.Р. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиётида эстетик идеал муаммоси. Филол.фан.номз.... дисс-я. – Т., 2011. – Б. 137.

² Абдирашидов З. Исмоил Гаспринский ва Туркистонда жадидчилик. – Т., 2008.

³ Давлатова А.Р. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиётида эстетик идеал муаммоси. Филол.фан.номз.... дисс-я. – Т., 2011. – Б. 137.

“Xotunlar o'lkasi” xayoliy-sarguzasht qissasi, Begali Qosimov ta'biri bilan aytganda, “Asar ayollarni “sochi uzun, aqli kalta” deguvchi islom mutaassibligiga kinoya bo'lganidek, emansipatsiya niqobi ostida ularning asliy xususiyatlari hisoblanishi lozim bo'lgan nazokatdan uzoqlashtirilishiga, “erkaklashtirilishi”ga qarshi isyon ham edi”⁵. Darhaqiqat, bu asarda, bir qarashdan, “emansipatsiya”, ya'ni xotin-qizlar ozodligi g'oyasi tajassum etgani bilan, unda ayollarning “erkaklashtirilishi”ga qarshi kurashayotganini olim to'g'ri e'tirof etgan.

Oxirgi asrlarda Yevropa orqali bizga kirib kelgan ayollarning huquqlari bilan bog'liq ayrim atamalarining kelib chiqishi bilan qiziqadigan bo'lsak, xotin-qizlar emansipatsiyasi sinonimi sifatida tilga olinadigan “feminizm” atamasi 1890-yillarda Fransiya keng qo'llanila boshlandi, birozdan keyin u Buyuk Britaniya, keyin belgiya, ispan, italyan, nemis, yunon va rus manbalarida paydo bo'ldi. Xotin-qizlarning uyushgan harakati 1840-yillarda AQShda, 1850-yillarda Angliyada, 1860-yillarda Fransiya va Germaniyada, 1870-1880-yillarda Skandinaviya mamlakatlarida boshlangan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida feminizm asosan sufrajizm, ya'ni ayollarning fuqarolik ovoz berish huquqi uchun kurashining sinonimi sifatida qo'llanilgan⁶.

1840-1920-yillar davomida sodir bo'lgan feministik harakat feminizmning birinchi bosqichi deb qabul qilingan. XIX asr xotin-qizlarning ijtimoiy va siyosiy teng huquqli bo'lishining zarurligini asoslash davri bo'ldi. XIX

asr boshlarida feministik g'oyalarning shakllanishiga avvalambor utopistlar Sh.Fure, A.Sen-Simon va R.Ouenning falsafiy konsepsiyalari ahamiyatli ta'sir etdi. S.Ayvazova ta'kidlaganidek, Sh.Fure va A.Sen-Simon ayolning “tabiat bergan huquqidan” tashqari unda ijtimoiy huquq ya'ni: ta'lim olish, mehnat qilish va mustaqil bo'lish huquqi mavjudligini eslatib o'tishdi⁷.

1848-yilda Amerikada ayollar huquqlari bo'yicha birinchi konferensiya “Barcha erkaklar va ayollar teng yaratilgan” shiori ostida shakllantirildi. Unda ta'lim, meros, xususiy mulk va ajralish huquqidagi tenglik masalalari ko'tarildi (bu birinchi feministik konferensiya hisoblanadi)⁸. Shu o'rinda, G'arb ayollariga xos “feminizm” tushunchasi bilan Sharq ayollari emansipatsiyasini farqlash lozim. Feminizm (lot. femina “ayol”)⁹ – jamiyatdagi ayollar huquqlari uchun ayollar harakati bo'lsa, emansipatsiya (lot. emancipatio, xalos bo'lish)¹⁰ – zulmdan va qaramlikdan ozod bo'lish ma'nosini anglatadi.

Ismoil Gasprali “Dor ur-Rohat musulmonlari” va “Xotunlar o'lkasi” asarlarida xotin-qizlar istiqboli haqida kuyunib faryod chekadi. Unda ma'rifatli shaxs talqini orqali xotin-qizlar erkinligi va jamiyatning ozodligi tarannum etilgan. Ilm-ma'rifat, ozodlik masalalari ayollar mavzusi ostida berildi, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Yevropada tengsizlik, haqsizlikka qarshi bosh ko'targan ijtimoiy faol xotin-qizlar paydo bo'ldi. Gasprali yaratgan asarlar xalq bilan badiiy adabiyotni yaqinlashtirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдирашидов З. Исмоил Гаспринский ва Туркистонда жадидчилик. – Т., 2008.
2. Брандт Г. Философская антропология феминизма. Природа женщины. – СПб., 2006. – С. 16-17.
3. Давлатова А.Р. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиётида эстетик идеал муаммоси. Филол.фан.номз.... дисс.-я. – Т., 2011.
4. Исмоил Гаспринский (Гаспрали). Ҳаёт ва мамонт масаласи. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 2006. – Б. 315.
5. Королева Т. Женское движение: генезис и эволюция // Вестник Томского государственного университета. 2013. – № 368. – С. 44- // <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskoe-dvizhenie-genezis-i-evolyutsiya/viewer>

⁵ Исмоил Гаспринский (Гаспрали). Ҳаёт ва мамонт масаласи. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 2006. – Б. 320.

⁶ Qarang: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskoe-dvizhenie-genezis-i-evolyutsiya/viewer> // Т.А.Королева. Женское движение: генезис и эволюция // Вестник Томского государственного университета. 2013. – № 368. – С. 44-50.

⁷ Bu haqda qarang: Брандт Г. Философская антропология феминизма. Природа женщины. – СПб., 2006. – С. 16-17.

⁸ Qarang: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskoe-dvizhenie-genezis-i-evolyutsiya/viewer> // Т.А.Королева. Женское движение: генезис и эволюция // Вестник Томского государственного университета. 2013. – № 368. – С. 44-50.

⁹ <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC> / Wikipedia. Феминизм.

¹⁰ https://znanierussia.ru/articles/%D0%AD%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D0%BF%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F / Знание Вики. Эмансипация.

Gavhar SALOMOVA. Qisqartma so'zlarning tipologiyasi va klassifikatsiyasi	49
Asqar ESHMUMINOV, Shahnoza TURSUNOVA. Assotsiativ lug'atlarning lingvistik asoslari.....	53
Abdumannon HASANOV. Polisemantik so'zlarning yangi ma'nolar bilan boyib borishi	56
Adibaxon TO'RAXO'JAYEVA. O'zbek orfografiyasining shakllanish jarayonlari	61
Shirin SADIKOVA, Nozima VALIYEVA. Tilshunoslikda diskurs tushunchasi va badiiy diskursning xususiyatlari.....	63
Muhayyo ERGASHOVA. "Lokallik" semali birliklar va lokal maydon.....	66
Umidjon YIGITALIYEV. Lisoniy tizim yaxlitligi va unda "shaxs omili" tushunchasining assotsiativ-verbal ifodalanishi.....	69
Akbarjon XASANOV. Antonim juftliklarda semantik asimmetriya masalasi.....	72
Shaxlo XALILOVA, Rushana QODIROVA. O'timli va o'timsiz fe'llar: nazariy va amaliy tahlili.....	76
Усербай БАЙКАБИЛОВ. Қазақ тіліндегі кейбір фразалар төркіні.....	78

ADABIYOTSHUNOSLIK

Ibodatxon RUSTAMOVA, OyguL SOTVOLDIYEVA. Hajviy hikoyalarda roviy funksiyasining o'ziga xosligi	82
Nodira XOLIKOVA. Xotin-qizlar obrazi talqinida ismoil gasprali ijodining tutgan o'rni.....	84
Rayhonoy SAIDOVA. Badiiy matnning struktur tahlilida munosabatlar va diskursda belgi mohiyati	87
Umida SHERMATOVA. Jadid adabiyoti manbalarida da'vatkor ruh.....	90
Sevinchoy YOQUBOVA. O'zbek jadid she'riyatida an'anaviy poetik obrazlarning yangilanishi.....	94
Tozagul MATYOQUBOVA. G'afur g'ulom poetik merosida gumanistik pafos.....	98
Arofatoy MUYDINOVA. Toshkent adabiy muhitida muvashshahchilik an'anasi.....	102
Shaxnozaxon KARIMOVA. Dunyo adabiyotshunosligida she'r poetik sintaksisi tadqiqi	105

Nasima QODIROVA. Yozuvchi – tanqidchi uslubining rivoji	107
Tojixon TOSHBOLTAYEVA. Bir dilbari abro' kamon	110
Abdulhamid QURBONOV. Yusuf alayhissalomning uch ko'ylagi.....	113
Muzaffar JURAYEV. "Nahjul farodis" ("Jannatlarning ochiq yo'li") asarining matniy tadqiqi.....	116
Islombek MANNOPOV, Munajatxon QODIROVA. So'fiy muhammad donishmand hayoti va faoliyati manbalarini	119
Жандос БАЙЗАКОВ. Абай іліміндегі "тұлға" мәселесі.....	122
Гульмира МАМАДЖАНОВА, Тимур АЮПОВ. Художественные элементы реальности и буддистских аллюзий в романе В.О. Пелевина "Чапаев и пустота"	124
Галина Ен-Уновна Пак. Огонь как символ подавления и возрождения: сравнительный анализ романов дж. оруэллa и р. брэдбери	128
Nargiza AKHROROVA. The wrongly introduced hero in "To kill a mockingbird"	132

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Gulbakhar ABILOVA, Ayzada KALMURATOVA. Texnika yo'nalishi talabalariga ingliz tilini o'qitishda o'quv dasturlari va platformalaridan foydalanishning dolzarb muammolari	136
Nigora ERKINOVA. Lingvistik tahlil uslublarining o'zbek tili darslarida qo'llanish tajribalari	139
Dilbar TOSHEVA. Til o'rganish va o'qitishda o'quv lug'atlaridan foydalanishning muhim ahamiyati	143
Muxayyo RIZAXANOVA. Chet tillarni o'qitishda yangi innovatsion metodlardan foydalanish	145
Baxtixon ISROILOVA. Ingliz tilini samarali o'qitishda kommunikativ-kognitiv yondashuv xususiyatlari va uning tamoyillari.....	147
Dilafroz SUBANOVA. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tilini o'rgatishning nazariy asoslari	150
Gulhayo BAROTOVA. The role of technology in modern teaching	153